

Андрійчук Ф.Ю.*

ФАКТОРИНГОВІ ПОСЛУГИ: ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД І ПРАКТИКА УКРАЇНСЬКИХ БАНКІВ

The article analyses the home and foreign practice of factoring services in banking; provides a brief survey of the history of factoring services development in Ukraine. There is some proposed changing for the definition of factoring in the Ukrainian legislation in according to UNIDROIT Convention on International Factoring (Ottawa, 28 May 1988).

Постановка проблеми. Застосування факторингу як послуги в окремих країнах відоме ще з кінця XIX століття. Протягом XX ст. факторинг набув бурхливого поширення. Факторинг допомагає долати труднощі, пов'язані з виникненням у постачальника дебіторської заборгованості, касових «розривів», вірогідності невчасної сплати контрагентом за імпортовані товари і послуги, що неминує збільшує додаткові витрати та ризики постачальника. В Україні факторинг – це сегмент ринку фінансових послуг, що тільки набуває свого розвитку. Але кризовий стан вітчизняного банківського сектору, падіння зовнішньоторговельного обороту актуалізують дослідження, спрямовані на покращення умов функціонування суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.

Ступінь розробленості проблеми та її невирішені частини. Регулювання діяльності з надання факторингових послуг в Україні відбувається в межах певної недосконалості правового поля. Чинні нормативно-правові та законодавчі акти не повною мірою розкривають факторинг як інструмент страхування постачальника від кредитного ризику. Крім того, на вітчизняному ринку факторингу наразі бракує спеціалізованих факторингових компаній, а надання цих послуг здійснюється переважно банками. На ринках фінансових послуг розвинутих країн спостерігається протилежна картина.

Мета статті полягає у дослідженні розвитку надання факторингових послуг українськими банками та спеціалізованими компаніями, виявленні проблем у цій сфері та визначенні шляхів їх подолання з урахуванням міжнародного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Користування товарним кредитом неодмінно пов'язане з виникненням у постачальника дебіторської заборгованості, яка відволікає значну частину грошей замість їх розподілу між авансами, товарами на складі та грошовими коштами. Все це веде до касових «розривів», виникає вірогідність невчасної сплати контрагентом за імпортовані товари і послуги, що неминує збільшує додаткові витрати та ризики постачальника. При цьому постачальники самі можуть відчувати нестачу оборотних коштів і бути фінансово не здатними надати розстрочку платежу. Використання факторингу дає змогу долати такі труднощі.

Факторингове обслуговування – це комплекс фінансових послуг, які надаються фактором (банком або спеціалізованою факторинговою компанією) клієнту: фінансування поставок товарів, страхування кредитних ризиків, облік стану дебіторської заборгованості, контроль своєчасності оплати.

* аспірант кафедри банківської справи ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» (м. Київ)

Здійснюючи фінансування поставок товарів, фактор достроково сплачує значну частину суми поставки. За світовою практикою, розмір дострокового платежу в різних країнах становить від 50% до 90% суми поставки. Залишок, тобто сума поставки за вирахуванням сплати дострокового платежу та факторингової комісії сплачується продавцеві в день надходження коштів від дебітора.

Завдяки факторингу постачальник має можливість концентрації на основній виробничій діяльності, прискорення обороту капіталу, збільшення доходності. Постачальник може планувати надходження коштів та погашення власної заборгованості. Авансування постачальника з боку факторингової компанії не створює для нього нового пасиву, а відтак – не знижує його кредитоспроможність. Факторинг зменшує суму балансу постачальника та поліпшує його структуру через зміну співвідношення власного й залученого капіталу. Укладаючи угоду про факторингове обслуговування, постачальник має можливість відмовитись від власного штату службовців, які виконуватимуть функції факторингової компанії. При цьому постачальник несе додаткові витрати на сплату факторингової комісії. Але відмовляючись від банківського кредитування на користь факторингу, постачальник не сплачуватиме процентів за користування кредитом, не сплачуватиме за оформлення кредиту, уникаючи тим самим сплати непередбачуваного зростання процентних ставок в країні. Йому також не доведеться вдаватися до мобілізації коштів при настанні терміну погашення кредиту та/або сплати процентів, включаючи упущену вигоду, пов'язану з виводом цих коштів з обороту.

Використання факторингу створює передумови для раціональнішого використання ліміту банківського кредитування (для відкриття акредитиву без покриття, отримання гарантії, вексельного кредиту та ін.).

Вартість факторингу зменшується при збільшенні обсягів переданої на обслуговування дебіторської заборгованості. Сукупна економія, яка виникає від використання факторингу, разом із вигодами від кредитування, компенсує досить високу вартість факторингових послуг.

Факторингові послуги є предметом регулювання як на національному, так і на міжнародному рівнях. На міжнародному рівні регулювання факторингових послуг відбувається на основі Конвенції УНІДРУА¹ про міжнародний факторинг, укладеної 28 травня 1988 року в м. Оттаві (Канада).

31 січня 2002 року Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію № 56/81 про регулювання переуступки дебіторської заборгованості в міжнародній торгівлі. Діяльність в рамках міжнародного факторингу також регулюється «Правилами міжнародної факторингової діяльності» (GRIF — General Rules for International Factoring), які прийняті членами міжнародних факторингових асоціацій International Factors Group S.C. (IFG)² та Factors Chain International (FCI)³.

¹ УНІДРУА - міжнародний інститут з уніфікації приватного права в Римі; міжурядова організація, створена у 1926 р.

² International Factors Group S.C. (IFG) — перша міжнародна факторингова асоціація, що почала свою діяльність в 1960 р. Діяльність асоціації зосереджена на організації проведення міжнародних факторингових операцій для різних компаній по всьому світу. Об'єднує 135 членів з 50 країн світу. В даний час IFG вступає в процес перетворення в глобальну торговельну асоціацію, включаючи розвиток східноєвропейського і азійського напрямів своєї діяльності, привертаючи до роботи партнерів і спонсорів.

³ Factors Chain International (FCI) - міжнародна факторингова асоціація, створена у 1968 р. Сучасна FCI – це глобальна мережа, що об'єднує 242 факторингових компанії з 64 країн світу і покликана сприяти зростанню міжнародної торгівлі за допомогою розвитку факторингу. Найбільша за кількістю членів факторингова асоціація в світі.

У 2001 р. створена East European Factoring Association (EEFA) - Східноєвропейська факторингова асоціація, в цілях стимулювання розвитку факторингу на території регіону і забезпечення інтересів східноєвропейських факторингових компаній. Учасником EEFA є український банк ВАТ «БІГ Енергія».

Україна приєдналась до Конвенції УНІДРУА про міжнародний факторинг згідно з Законом України «Про приєднання України до Конвенції УНІДРУА про міжнародний факторинг» від 11 січня 2006 року N 3302-IV [2].

Відповідно до Конвенції про міжнародний факторинг, операція вважається факторингом в тому випадку, якщо вона задовольняє як мінімум двом з чотирьох ознак: 1) наявність кредитування у формі попередньої оплати боргових вимог; 2) ведення бухгалтерського обліку постачальника раніше всього обліку реалізації; 3) інкасування його заборгованості; 4) страхування постачальника від кредитного ризику.

Важливою перевагою факторингу в міжнародних торговельних відносинах є той факт, що, використовуючи схему факторингу, експортер значно знижує ризик курсових різниць. Оскільки значна частина від вартості проданого товару перераховується експортеріві практично одразу після відвантаження товару, або у визначений договором факторингу момент, експортер практично уникає валютного ризику.

За даними FCI, у 2008 році об'єм факторингових операцій виріс на 2% (в порівнянні з 15% за 2007 рік) і склав 1, 325 трлн. євро. Уповільнення темпів зростання було багато в чому пов'язане з девальвацією англійського фунта по відношенню до євро, що привело до номінального скорочення на 32% найбільшого ринку факторингу в світі — ринку Великобританії (при оцінці в євро). Частка міжнародного факторингу склала 13% від загального об'єму світового ринку. В цілому 2008 рік був сприятливим для ринку факторингу. Об'єм міжнародних операцій збільшився на 20%, що є одним з найвищих показників за останні роки. При цьому найбільш швидкими темпами розвивалися ринки азійських країн. Найбільшими гравцями на ринку експортного факторингу в 2008 році стали Китай і Туреччина з об'ємом операцій 4 115 млн. євро і 2 202 млн. євро відповідно, тоді як основний об'єм імпорتنих операцій припав на США і Західну Європу [16].

На даному етапі здійснення факторингових операцій в Україні регламентується Цивільним кодексом України, Законом України «Про банки і банківську діяльність», Законом України «Про податок на додану вартість». За Цивільним кодексом України (глава 73, ст. 1077), факторинг – договір (фінансування під відступлення права грошової вимоги), де одна сторона (фактор) передає або зобов'язується передати грошові кошти в розпорядження другої сторони (клієнта) за плату, а клієнт відступає або зобов'язується відступити факторові своє право грошової вимоги до третьої особи (боржника) [1].

Згідно з Законом України «Про банки і банківську діяльність», факторингом є «...придбання банком права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги, приймаючи на себе ризик виконання таких вимог та прийом платежів [3].

Закон України «Про податок на додану вартість» визначає факторинг як операцію з переуступки першим кредитором прав вимоги боргу третьої особи другому кредитору з попередньою або наступною компенсацією вартості такого боргу першому кредитору [4].

Наведені вище визначення, хоча і відрізняються за формою, в цілому, на нашу думку, однаково трактують суть факторингу: при здійсненні факторингової операції відбувається придбання фактором прав вимоги на виконання зобов'язань в грошовій формі за поставлені товари або надані послуги. Водночас важливою рисою факторингу є те, що це різновид торговельно-комісійної операції, яка поєднується з кредитуванням оборотного капіталу клієнта.

Важливість ролі факторингу для розвитку експортного потенціалу України знайшла відображення у розробці проекту Закону України «Про державну фінансову підтримку експорту», який 18 червня 2009 р. був опублікований на сайті Міністерства економіки України. За проектом, експортний факторинг, поряд з експортним кредитом, експортним форфейтингом, експортним фінансовим лізингом, є складовою фінансово-кредитного механізму забезпечення експорту товарів українського походження та їх виробництва.

За проектом, «експортний факторинг – фінансова послуга, яка полягає в передачі фактором (банком та/або іншими фінансовими установами, які отримали право на здійснення експортного фінансування в межах цього Закону) відповідно до договору факторингу грошових коштів у розпорядження клієнта (експортера) за плату, а також у відступленні експортером фактору свого права грошової вимоги до іноземного покупця, що впливає із зовнішньоекономічного договору (контракту). Особливості застосування експортного факторингу регулюються Конвенцією УНІДРУА про міжнародний факторинг». На нашу думку, це визначення в цілому враховує механізм міжнародної факторингової операції, підкреслює її договірний характер, наголошує на приєднанні України до Конвенції УНІДРУА. Разом з цим, воно не відображає найсуттєвішу функцію факторингу, про яку йдеться у Конвенції УНІДРУА – страхування постачальника від кредитного ризику. Тому, в частині визначення експортного факторингу необхідно внести до проекту Закону України «Про державну фінансову підтримку експорту» такі зміни (позначені курсивом): «експортний факторинг – фінансова послуга, яка полягає в передачі фактором (банком та/або іншими фінансовими установами, які отримали право на здійснення експортного фінансування в межах цього Закону) відповідно до договору факторингу грошових коштів у розпорядження клієнта (експортера), *прийнятті на себе всіх ризиків виконання таких вимог та прийому платежів, за плату*, а також у відступленні експортером фактору свого права грошової вимоги до іноземного покупця, що впливає із зовнішньоекономічного договору (контракту). Особливості застосування експортного факторингу регулюються Конвенцією УНІДРУА про міжнародний факторинг».

Українські суб'єкти ЗЕД, здійснюючи міжнародні торговельні операції, користуються факторинговими послугами. За Цивільним кодексом України, операції з фінансування суб'єктів підприємницької діяльності під відступлення права грошової вимоги через договори факторингу (надання факторингових послуг) мають право здійснювати виключно банки, фінансові установи, а також фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, якщо це прямо передбачено законом [1].

За частиною першою статті 4 Закону України «Про фінансові послуги і державне регулювання ринків фінансових послуг», факторинг віднесено до фінансових послуг [5]. Тому державне регулювання діяльності факторингових компаній (та фінансових компаній, що надають факторингові послуги) здійснюється Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг (далі – Держфінпослуг), створеною у 2002 р.

Статистичні дані щодо розвитку ринку факторингових послуг в Україні наявні, починаючи з 2003 р., відколи розпочала свою діяльність Держфінпослуг. Так, у 2003 р. як факторингові ідентифікували себе 8 компаній. У наступні три роки спостерігається суттєве збільшення кількості компаній, яким надане право на здійснення факторингу: з 25 у 2005 р. до 29 у 2006 та 39 у 2007 р. Однак з них лише 8, 7 та 14 надавали реальні факторингові послуги у 2005, 2006 та 2007 роках відповідно. Станом на 30.09.09 до Державного реєстру фінансових установ внесено інформацію про 51 фінансову компанію, які мають право надавати послуги з факторингу.

Важливим показником, який характеризує факторингові послуги, є джерела їх фінансування. За даними Держфінпослуг, у структурі джерел фінансування питома вага банківського кредиту становила у 2005 р. майже 66% та зросла до майже 90% у 2009 р. (за

9 місяців 2009 р.); частка власних коштів факторингових компаній змінилася з 25,2% у 2005 р. до лише 0,7% у 2009 р. [19]. Отже в Україні розвиток факторингових послуг фінансується переважно банками.

Характеризуючи український ринок факторингу, слід зазначити, що він розвивається, подібно до європейського. В світі існує дві моделі розвитку факторингового бізнесу - європейська і американська. За європейською моделлю, послуги надаються крупними вузькоспеціалізованими компаніями, що, як правило, мають банківське походження. Такі компанії були сформовані дочірніми структурами банків перш за все Великої Британії в кінці 1950-х років. Пізніше вони відмежувалися від материнських структур, хоча деякі з них зберегли частку банківського капіталу або встановили партнерські відносини з банками, підрозділами яких вони були. Американські факторингові компанії створювалися в 1960-і роки приватними підприємцями без участі банків. Банки незабаром зацікавилися новим бізнесом і придбали деякі факторингові компанії в управління або власність, розширивши таким чином свій банківський портфель. Проте на американському ринку, як і раніше, функціонують порівняно невеликі факторингові компанії.

В Україні в більшості випадків гравцями ринку факторингу виступають комерційні банки, набагато рідше це підрозділи банків або банківських структур, ще рідше це самостійні операційні факторингові компанії. За результатами проведеного аналізу, піонерами на ринку вітчизняного факторингу були: ТАС Комерцбанк (зараз Сведбанк, Укрсоцбанк, Укрексімбанк. Торговельно-фінансовий банк «Контракт» вийшов осінню 2006 року на ринок факторингу з пропозицією відстрочення платежу не на 90 днів, як в більшості випадків, а на 180. КБ «Українська фінансова група» запропонувала ексклюзивний порядок отримання факторингового обслуговування при відкритті поточного рахунку юридичної особи.

Оскільки факторингових компаній в Україні ще дуже мало, лідирують на ринку факторингу банки. Вони формують і впроваджують вигідніші умови факторингу в боротьбі за клієнта. Так, на сьогоднішній день основними гравцями на ринку факторингу залишаються три його «першовідкривача»: ТАС Комерцбанк (зараз Сведбанк), Укрсоцбанк, Укрексімбанк і «Райффайзенбанк Аваль», «Петрокоммерц», Банк Європейський; факторингові компанії «Арма Факторинг», «Перша факторингова компанія», «Факторинг». Так званий крос-продукт (банківський продукт, заявлений як факторинг, що проте відрізняється від класичного вигляду) можна отримати в Себбанку, VAB Банку, Активбанку та Унікредитбанку. КБ «Українська фінансова група» посідає четверте - п'яте місце за рівнем свого портфеля і позицією на ринку (портфель – близько 130 млн. грн.). Портфелі основних гравців— в середньому 250-200 млн. грн., зокрема портфель Укрексімбанку складає близько 300 млн. грн.[21].

В Україні найчастіше факторингом користуються підприємства харчової промисловості, поліграфії, машинобудування, IT-індустрії і хімічної промисловості. Найбільш активними і зацікавленими користувачами факторингових послуг є компанії, що працюють у сфері продажів різних товарів, де об'єми обороту продукції великі і часто потрібне відстрочення платежу.

Факторинг є для банків «нетрадиційною» або «нестандартною» кредитною операцією. Для ефективного продажу факторингу неможливо використовувати банківську філіальну мережу, для ефективного управління ризиками у факторингу неможливо спиратися на банківську статистику, навіть операційні процеси в банках і у факторингу абсолютно різні. Отже, найуспішнішим є факторинг в рамках спеціалізованої компанії. Це від початку не банківський продукт. Факторинг є ефективним інструментом тільки на ринку покупців, тоді як на ринку продавців набагато сильнішою є роль банків.

Для факторингових компаній дуже важливо, щоб постачальник продавав свої товари з відстроченням платежу по відкритому рахунку. Це означає, що між постачальником і покупцем є тільки договір купівлі-продажу з відстроченням платежу, але немає ні векселів, ні банківських гарантій, ні акредитивів, які дозволяють банкам застосовувати інструменти торговельного фінансування. Очевидно, що банки зацікавлені в тому, щоб таких договорів купівлі-продажу з відстроченням платежу було якомога менше. Конкуренція між банками і факторинговими компаніями є можливою в різних моделях розвитку бізнесу для клієнта. Якщо розвиватиметься товарне кредитування постачальників з оплатою по відкритому рахунку - а саме його активно пропагують сьогодні гравці ринку факторингу, то активно розвиватиметься і факторинг, певною мірою на збиток банківському кредитуванню і торговельному фінансуванню.

В Україні про реальну конкуренцію факторингових компаній і банків в сегменті товарного кредитування говорити не доводиться через слабкість ринку. Об'єм дебіторської заборгованості в Україні за станом на 1 квітня 2008 року складав близько 560 млрд. гривень. Загальний розмір портфелів перевідданих прав вимоги гравців українського ринку факторингу на цю ж дату складає не більше 1,5 млрд. гривень. Це значно менше навіть за 1% від загального об'єму дебіторської заборгованості. Отже ні про яку конкуренцію не може йтися.

Висновки. Досвід розвинених країн світу показує, що надання банками послуг факторингу - це неперспективна модель розвитку, прикладів успішної роботи універсальних банків по класичному факторингу вкрай мало. Крупних банків в світі, що успішно займаються факторингом, майже немає.

Найбільш далекоглядні банки повинні з конкурентів стати партнерами факторингових компаній. Вони можуть фінансувати факторингові компанії і привертати у факторингові компанії своїх клієнтів. Якщо банк прагне займатися факторингом, він може інвестувати кошти в створення незалежної або спеціалізованої факторингової компанії, або стати її партнером і отримувати частину доходу від діяльності факторингової компанії. Крім того, у незалежної факторингової компанії значно більше можливостей для розвитку. На думку експертів, така компанія швидко переростає граничні фінансові можливості одного банку, тому їй доводиться фінансуватися в декількох банках, що веде до диверсифікації джерел фінансування, а відтак - і до зменшення ризиків.

На нашу думку, майбутнє - за спеціалізованими факторинговими компаніями, здатними на належному рівні надавати такі послуги, як адміністрування дебіторської заборгованості, юридичний супровід, інформаційна підтримка постачальника, страхування ризиків, які несе постачальник при роботі з відстрочкою платежу. Відчувши різницю в якості обслуговування, ринок сам віддасть перевагу таким спеціалізованим факторинговим компаніям перед банками. Крім того, в умовах нестабільності фінансового ринку, факторингова компанія є надійнішим гравцем на ринку факторингових послуг, ніж банк. На відміну від банку, який завжди може змінити напрям фінансування і відмовитися від факторингової послуги на користь менш ризикових продуктів, незалежна факторингова компанія буде виконувати свої зобов'язання, тому що факторинг - це її спеціалізація, це суть її бізнесу. Крім того, у незалежних факторингових компаній, як правило, більше набір послуг, вони більш зорієнтовані на клієнта і менше часу витрачають на ухвалення рішень, тоді як в банках це триваліша і менш прозора процедура.

Акумуляція факторингом ряду функцій є його основоположною перевагою перед іншими формами фінансування. Особливо велике значення це має для підприємств малого і середнього бізнесу, які не володіють достатнім об'ємом трудових і фінансових ресурсів.

Література

1. Цивільний Кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. - № 40-44, ст.356.
2. Закон України « Про приєднання України до Конвенції УНІДРУА про міжнародний факторинг»: Прийнятий 11 січ. 2006 р. № 3302 // Голос України. - 2006. – 1 берез. (№ 39). - С.7.
3. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 7.12.2000 р. № 2121-III // Відомості Верховної Ради України.– 2001.– № 5–6, ст.30 (із змінами і доповненнями).
4. Закон України «Про податок на додану вартість» // Відомості Верховної Ради України, 1997, N 21, ст.156 (із змінами і доповненнями).
5. Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг». – від 12.07.2001 р., № 2664-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 1, 4.01.2002 р. (із змінами і доповненнями).
6. Басюк Т.П. Фінансові аспекти зовнішньоекономічних операцій // Економіка. Фінанси. Право.- 2007.- № 6.- С.20-25.
7. Волкова Н. Щодо окремих переваг факторингу над кредитуванням // Юридична Україна.- 2006.- № 11.-С. 40-42
8. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України / За загальною редакцією Є.О. Харитонова. – Х.: ТОВ «Одісей», 2003. – 704 с.
9. Панкевич Т. Застосування факторингу в Україні: порівняння з традиційними формами кредитування // Наук. зап. Тернопіль, 2006. Вип.16. С.170–174.
10. Покаместов И. Международный опыт осуществления факторинговых операций // Финансовый бизнес.- 2007.- № 2.- С. 40-52
11. Про ратифікацію Протоколу про вступ України до Світової організації торгівлі. Закон України № 250–VI // ВВР. – 2008. - № 23.
12. Смачило В.В., Дубровська Є.В. Сутність факторингу та його використання при управлінні дебіторською заборгованістю в Україні // Фінанси України.- 2007.- № 7.- С. 35-46.
13. Asselberg, G. Financinf Firms with Restricted Access to Financial Markets: the Use of Trade Credit and Factoring in Belgium // European Journal of Finance. – 2002. – Vol.8. - № 1. – P. 2 – 20.
14. Bogin, M., Borkowski, M. Factoring for Future Success // CMA Management. – 2002. – Vol. 76. - № 7. – P. 12 – 13.
15. Summers, B., Wilson, N. Trade Credit Management and the Decision to Use Factoring: an Empirical Study // Journal of Business Finance & Accounting. – Vol. 27. - № ½. – P. 37 – 68.
16. Офіційний сайт Factors Chain International (FCI) - <http://www.factors-chain.com>
17. Офіційний сайт International Factors Group (IFG) – www.ifgroup.com
18. Офіційний сайт East European Factoring Association (EEFA) - <http://www.eefa.ru>
19. Офіційний сайт Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг - <http://www.dfp.gov.ua>
20. Офіційний сайт Європейського банку реконструкції та розвитку (ЄБРР) - <http://www.ebrd.com>
21. Офіційний сайт Укрексімбанку - www.eximb.com
22. Факторинговий портал - <http://www.factoring.co.ua>